

УДК 37. 015. 31: 502

ОКСАНА ВАШАК
(Полтава)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Висвітлено проблему природовідповідності в екологічному вихованні дошкільників. Проаналізовано специфіку здобуття природничонаукових знань дітьми з урахуванням їхнього віку, рівня розвитку пізнавальних інтересів та індивідуальних особливостей.

Ключові слова: принцип природовідповідності, екологічне виховання, народна педагогіка, вікові особливості.

Важливим завданням системи національної освіти є реалізація принципу природовідповідності, що є особливо актуальним в умовах забрудненого навколишнього середовища, порушення екологічної рівноваги, зменшення здатності природних комплексів до самовідновлення. Глобального значення в цих умовах набуває безперервна екологічна освіта, спрямована на форму-

вання в людей різного віку екологічного світогляду, що відображає соціальний досвід взаємодії з довкіллям на принципах гуманізації і гармонізації. Визначальну роль у розвитку екологічного світобачення людини відіграє дошкільна ланка освіти, ефективність якої залежить від професійної готовності майбутнього педагога до екологічного виховання дітей, що ґрунтується на вміннях поєднувати сучасні наукові підходи з просвітницькими педагогічними надбаннями українського народу.

Актуальність екологічної освіти, її органічне поєднання з національною історією і народними традиціями обґрунтовується Державною національною програмою „Освіта (Україна XXI століття)”, Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, Законом України „Про дошкільну освіту” та іншими державними документами, що надають першочергового значення реалізації принципів народності, культуровідповідності, етнічної ідентичності та природовідповідності у системі безперервної освіти.

Знання про природовідповідні форми і методи виховання дітей дошкільного віку розкриває народна педагогіка, адже роль природовідповідності у виховному процесі та природи в народній педагогіці величезні. Відомо, що перенесення законів і взаємозалежностей у природі на людину та її буття завжди базувалося на активній співпраці з природою, глибокому проникненні в її сутність. Довершена система виховання дитини, уходження її в життя і працю, відносини з навколишнім світом, запрограмовані цією системою, здійснювали постійний вплив на педагогічну науку за весь час її становлення і розвитку в Україні. Використання цих безцінних здобутків народної педагогіки є нарізною проблемою сьогодення.

Незважаючи на широкий спектр наукових досліджень у цьому напрямі, проблема вивчення та використання принципу природовідповідності в екологічному вихованні дітей дошкільного віку наразі залишається актуальною. Мета статті полягає у визначенні актуальності принципу природовідповідності в екологічному вихованні дошкільників, одне з завдань якого полягає в розкритті значення принципу природовідповідності в історії українського народу та в сучасному навчанні та вихованні.

Принцип природовідповідного виховання, що вимагає врахування природних особливостей дитини і формування навичок гармонізації поведінки відповідно до умов природного довкілля, відстоювали у своїх працях видатні зарубіжні філософи (І. Гете, І. Кант, Л. Фейєрбах), педагоги-класики (Я. Коменський, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, С. Френе, Р. Штейнер). Саме на ідеях Р. Штейнера, а також наукових працях сучасних дослідників (Х. Кюгельген, В. Загвоздкін, О. Смірнова) ґрунтується теоретична і практична реалізація природовідповідної освіти дошкільників у транснаціональній освітній корпорації „Вальдорфська школа”.

Значний науковий інтерес щодо проблеми екологічної спрямованості педагогічної освіти і виховання дошкільників становлять праці російських учених О. Гричишкіної, С. Дерябо, Л. Зятевої, А. Мягченко, С. Ніколаєвої, Н. Рижової, В. Ясвін та ін. Серед українських педагогів-класиків великого значення принципу єдності людини і природи та національно спрямованого навчання й виховання особистості надавали М. Драгоманов, Ф. Прокопо-

вич, Г. Сковорода, М. Костомаров, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, Є. Сявавко, К. Ушинський.

Усесвітньо відомі філософи, етнографи, психологи і педагоги здавна визнавали, що виховання має яскраво виражений національний характер, а будь-яка виховна система ґрунтується на ідеях національного світогляду, філософії та ідеології. Основою національної системи виховання є засади родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що увібрали в себе надбання національної виховної мудрості, досягнення світової культури. Підґрунтя національного виховання становлять такі фундаментальні принципи як природовідповідність, народність, етнізація виховання, зв'язок виховання з життям та ін. Народна виховна мудрість із самого народження плекала в кожній дитині відчуття гармонії природи і людини [5, с. 65, 90]. У свій час, український філософ Г. Сковорода говорив, що „природа є першопр причиною всього і саморушною пружиною, а тому й виховання має бути „природовідповідним” [7, с. 167].

Саме принцип природовідповідності, у свій час, зробив наріжним каменем своєї педагогічної системи засновник педагогічної науки Я. Коменський. Ідея природовідповідності в Я. Коменського – це методологічний принцип, за яким виховання повинно здійснюватися за закономірностями, що об'єктивно існують у природі, частинкою якої є людина. Прагнення „йти за природою” зробило переворот у педагогічних уявленнях сучасників [2, с. 79], але Я. Коменський став одним із перших педагогів, хто послідовно обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні, розглядаючи людину як частину природи. Людина складається з усіх основних елементів природи, вона – світ у зменшеному вигляді, мікрокосмос. Оскільки це так, то і розвивається людина за спільними з природою законами. Тому навчально-виховний процес повинен будуватися відповідно до цих законів. Саме Я. Коменський першим у світі піднявся до усвідомлення існування особливих законів у вихованні і навчанні підростаючого покоління. У своїх творах, і передусім у „Великій дидактиці”, він спробував визначити ці закони. Зауважимо, що робив це шляхом проведення аналогій із закономірностями („основположеннями”), що діють у природі. Для прикладу: у природі збираються дерева в лісі, трава в полі, риба в морі, отже діти повинні бути зібрані у школі. Однак, Я. Коменський обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні не на підставі спостережень за життям рослин і тварин, а на підставі свого педагогічного досвіду і намагався використати у процесі виховання природні, вікові та психологічні особливості дітей. Принципу природовідповідності Я. Коменський підпорядковує всі теоретичні положення своєї педагогічної концепції, що робить цей принцип однією з методологічних основ його вчення. У той же час, принцип природовідповідності у вихованні, починаючи від Я. Коменського, буде неодноразово зустрічатись у педагогічних концепціях педагогів XVIII-XIX ст. (Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервег), причому кожен із педагогів буде трактувати цей принцип із власної точки зору [10].

Так, видатний педагог Ж.-Ж. Руссо закликав до того, щоб не калічити дітей, а створювати необхідні умови для їхнього природного розвитку. Ви-

ховання, на його думку, треба здійснювати відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей, поважати особистість дитини, урахувати її інтереси. Виховувати природовідповідно – значить дотримуватися законів розвитку організму дитини, її нахилів і здібностей, адже природа вимагає, щоб діти були дітьми, перш ніж вони стануть дорослими [7, с. 167]. Крім того, Ж.-Ж. Руссо відкидав релігію, але при цьому говорив, що є абстрактна вища сила, що є творцем всього живого [9].

Відомий педагог-класик Й. Песталоцці говорив про те, що дитина вдома, у колі сім'ї повинна почувати себе так само природно і вільно, як і серед самої природи, оскільки кожна людина є дитям природи. Дотичною була також точка зору А. Дістервега, який закликав будувати виховання відповідно до природного розвитку дітей, дотримуючись наступності (від простого до складного), послідовності, систематичності, урахувуючи їхні статеві, вікові та індивідуальні особливості, збуджуючи природні задатки дітей, не допускаючи насильства, оскільки воно суперечить людській природі, гуманно ставитися до вихованців. Положення класичні і завжди актуальні [7, с. 167], адже, на думку А. Дістервега, за основу побудови всієї споруди педагогічної науки має бути вибране положення, яке не може бути виведене, воно має бути головним, загальним, панівним, єдиним, формальним. Таким положенням є принцип природовідповідності, що є педагогічною аксіомою. Його сутність полягає в тому, що всі дії щодо навчання і виховання дитини мають відповідати її природі, закономірностям розвитку, задаткам, здібностям, нахилам, інтересам.

У першій половині ХХ ст. публікується праця О. Дорошенкової „Дитячий садок“, яка була пройнята ідеєю природовідповідності у вихованні дітей, а цей принцип набуває актуальності і знаходить своє подальше обґрунтування у прогресивній педагогіці.

Сучасний науковець В. Кузь наголошує, що реалізація цього фундаментального принципу вимагає врахування багатогранної і цілісної природи дитини, не лише її анатомічних, фізіологічних, психологічних та вікових, а й національних, регіональних і статевих особливостей. Коли в процесі виховання та навчання не враховується або ж частково враховується природа дітей, зазначає автор, вона „мстить“ людям, суспільству втраченими можливостями. Тому В. Кузь підкреслює, що в нинішньому навчально-виховному процесі є чимало чинників, які суперечать природі дітей, а значить, є насиллям над ними, гальмом їхнього розвитку [3, с. 29].

Сучасна практика підкреслює, що в національному становленні особистості головну роль повинні відігравати історія свого народу, народне мистецтво, народні ігри, народні звичаї та обряди, а також природа рідного краю з її виходом на народну медицину; і все повинно проходити з урахуванням менталітету нації, особливостей національного виховання, урахування принципу природовідповідності, де чітко мають простежуватися вікові особливості дітей [8, с. 79].

Природовідповідність як основний принцип народної педагогіки і як вияв української ментальності формувався впродовж століть як результат тісного співжиття нашого народу з навколишнім світом природи й уваж-

ного спостереження за ним [1, с. 29]. Основні принципи народної педагогіки склалися на основі наївно матеріалістичного народного світогляду. Так, відповідно до принципу природовідповідності виховання, людина, з народної точки зору, є частиною природи, і на неї впливають ті ж самі закони, що діють у природі. Генотип дитини, який є часткою генофонду нації, адаптований до природи, яка споконвіку характерна для етнічної території українців. Українська національна психологія, характер, світогляд історично виникли в умовах природи, яка обумовлювала специфічні ознаки нашої нації. Беручи до уваги щойно наведені об'єктивні (природні) чинники, можна стверджувати, що українська національна система виховання у своїй основі є природовідповідною [5, с. 10].

Принцип природовідповідності, який лежить в основі української етнопедагогіки, взаємопов'язаний із цілим рядом інших принципів, а саме: гуманності у вихованні; послідовності і наступності; емоційності світосприймання і світобачення; активності особистості у виховному процесі. Засобами впровадження цих принципів у життя є поезія, плекання та інші жанри усної народної творчості [1, с. 29]. Використання компонентів української народної культури може справити ефективний вплив на повноцінний розвиток особистості дошкільника – розвиток його емоційної сфери, становлення національної самосвідомості, розуміння глибинних витоків взаємозв'язку людини з природою. Виникає можливість посилити емоційний компонент екологічного виховання, ознайомлення з художніми витворами народно-ужиткового мистецтва, які несуть на собі відбиток глибинного зв'язку народу з природою. З гармонійності виховання випливає і гармонійне ставлення до природи. Видатний український педагог С. Русова вказувала на те, що національна школа повинна вирости на своєму природному ґрунті, з власного усталеного життя, у єдності з рідною природою.

Проте, незважаючи на те, що природовідповідність полягає у сприйнятті людини – об'єкту і суб'єкту виховання – як частини живої природи, В. Сухомлинський зауважував, що „природа сама собою не виховує. Марно було б, залишивши людину на одинці з природою, чекати, що вона під її впливом стане розумною, морально прекрасною, доброю і непримиренною до зла. Виховує тільки активне взаємодіяння людини з природою...” [8, с. 79].

Багатотисячолітні спостереження народу дали змогу враховувати в навчанні й вихованні вікові психологічні особливості людини, добирати відповідні засоби і методи впливу [4, с. 23]. Зокрема, народне дитинознавство дає психолого-педагогічну характеристику кожного року життя дитини. Проте найбільшу увагу українське дитинознавство приділяє характеристиці дітей від народження до п'яти років. Це свідчить про те, що народ емпірично дійшов висновку про вирішальну роль раннього дитинства у формуванні особистості. У етнопедагогіці кожен вік дитини потребує відповідного виховання, у якому найголовніше – підтримка особистості на всіх етапах її онтогенезу [6, с. 38]. Як бачимо, народ виходив з того, що виховувати дитину потрібно з раннього віку, пояснюючи це тим, що пластичність психіки дитини, її інтелекту є властивою ознакою молодого людського організму, адже все молоде у природі гнучке. Цієї ж думки дотримуються і в сучасній педагогіці.

Одна з перших вдалих спроб диференціювати природні знання дітей з урахуванням їх віку, рівня розвитку пізнавальних інтересів та індивідуальних особливостей належить видатному науковцю Є. Водовозовій. Автором були закладені основи поняття „бережливе ставлення до природи рідного краю та її охорона”. На її думку, від розуміння дорослими індивідуальних та вікових особливостей дітей залежить ефективність стратегії педагогічної діяльності. Так, у дошкільному віці дитина має певний рівень розумового розвитку та значні пізнавальні резерви, тому під впливом навчання й виховання здійснюється сенсорний розвиток дитини (відбувається вдосконалення відчуттів, сприймання, наочних уявлень). Вікові новоутворення старшого дошкільного віку сприяють інтенсивному розвитку свідомості дитини (її знань, уявлень про світ, переживань, ставлень та ін.) та її поведінки (учинків, умілих дій, проявів творчості, прийняття рішень). Відтак, у основі екологічного виховання дошкільників має бути, по-перше, формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, по-друге, формування елементарних знань про взаємозв'язки та взаємозалежності у природі, по-третє, активна діяльність дитини у природі, по-четверте, доступна дітям природоохоронна діяльність.

Численні психологічні дослідження (Л. Божович, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонт'єв, Г. Люблінська) доводять, що дошкільний вік є сенситивним періодом розвитку особистості, звідси випливає необхідність чіткої диференціації природничих знань із урахуванням вікових особливостей дітей. Крім того, досліджувані ними питання інтеграції знань про навколишню природу в різні види діяльності як основний шлях формування світоглядних переконань мали прикладне значення. Аналіз психолого-педагогічних праць доводить, що у процесі екологічного виховання дошкільників важливу роль відіграє чітке врахування особливостей кожного вікового періоду.

Отже, принцип природовідповідності є визначальним принципом екологічного виховання й освіти як такої. Адже вимога принципу „виховуй природовідповідно” означає, що цей принцип виходить безпосередньо з сутності людини, визнає цінність і абсолютну цілеспрямованість її природної організації і не вимагає нічого штучного. Оскільки Природа заклала в конкретну людину ті чи інші задатки, то це, очевидно, бажання Природи. Тоді той, хто сприяє розвитку цих задатків і їх зміцненню, діє в інтересах самої Природи.

Серед невіршених завдань досліджуваної проблеми, на нашу думку, залишаються такі, як оновлення змісту навчальних програм із дошкільної освіти з метою посилення уваги до формування в дітей екологічної свідомості і поведінки, використання в навчально-виховному процесі ролевих ігор для формування екологічно доцільної поведінки дошкільників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видолюб Н. О. Педагогіка та екологія. Природовідповідність у народній педагогіці та екологія як наука, як проблема і як предмет викладання в сучасній школі / Н. О. Видолюб // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 8. – С. 40.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. – М. : Госпедиздат, 1955. – 665 с.
3. Кузь В. Г. Основи національного виховання / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчик. – К. : ІСДО, 1993. – 152 с.

4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К., 1992. – С. 23.
5. Основи національного виховання. Концептуальні положення / за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук. – Умань, 1993. – С. 10–74.
6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. [для студентів вищих навчальних закладів] / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – С. 13.
7. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навчальний посібник. – К. : ІСДО, 1996. – С. 167.
8. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський – К., 1966. – 232 с.

ОКСАНА ВАШАК

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ПРИРОДОСООТВЕТСТВИЯ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Раскрыта проблема природосоответствия в экологическом воспитании дошкольников. Проанализирована специфика получения естественных знаний детей с учетом их возраста, уровня развития познавательных интересов и индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: принцип природосоответствия, экологическое воспитание, народная педагогика, возрастные особенности.

OXANA VASHAK

THE ROLE OF NATURECONFORMITY IN THE ECOLOGICAL UPBRINGING OF PRE-SCHOOL

The problem of nature conformity in the ecological upbringing of pre-scholars is observed in the article. The problem of differentiation of getting children's nature knowledge according to their age, the level of the cognitive development and individual peculiarities.

Keywords: the principle of nature conformity, ecological up bringing, folk pedagogic, age peculiarities.

Одержано 8.10.2010 р., рекомендовано до друку 2.11.2010 р.